

XALQ MAQOLLARIDA LINGVISTIK XUSUSIYATLAR

Muminova Zarina

Qarshi Xalqaro innovatsion universiteti magistranti,

Tel: +998 930826829.

e-mail: zarinamuminova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20717726>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 12-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 14-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 16-iyun 2026 yil

KEY WORDS

Maqol, hikmat, naql, nutq, dunyogarash, tarixiy tafakkur, gadiyat, lingvistik, grammatik, pragmatik.

ABSTRACT

Ushbu maqolada xalq maqollari va ularning kelib chiqish xususiyatlari, lingvistik nuqtayi nazardan magollar juda boy va gizigarli tadqiqot ob'yekti hisoblanishi, ular orgali tilning grammatik, leksik, semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish mumkinligi nazariy jihatdan yoritib berilgan. Magollarning ko'p ma'noliligi, ramziyligi va umumlashtiruvchan xususiyati ularni tilshunoslikda alohida o'rganish zarurligi alohida ahamiyatga egaligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Maqollar — xalq og'zaki ijodining qadimiy va muhim janrlaridan biri bo'lib, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan, xalqning hayot tajribasini, dunyoqarashini, aql-zakovatini va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan nodir lo'g'at xazinasidir. Ular nutqning ta'sirchanligini, ifoda boyligini ta'minlaydigan vosita sifatida tilshunoslikda alohida o'rganiladi. Maqollar turli ijtimoiy va madaniy shart-sharoitlarda yuzaga kelgan bolib, ular xalqning umumlashgan fikrini, hayotga qarashini ifoda etadi. Shu jihatdan maqollar xalq ongi va ma'naviy dunyosi haqida bebaho ma'lumot manbai hisoblanadi. Ularning mazmuni va shakli xalqning hayotiy tajribasiga, tarixiy voqealarga va madaniy muhitga bog'liq ravishda shakllanadi.

Maqollar nafaqat tilning bir qismi, balki xalq ongi, tarixiy tafakkuri va dunyoqarashining yorqin ifodasidir. Shuning uchun maqollar tilaklar, naqlar va hikmatlar bilan yaqin aloqada bo'lib, xalqning ruhiy hayotida muhim o'rin tutadi

Asosiy qism

Maqol tushunchasi va uning lingvistik ta'rifi. Maqol - muayyan ma'no-mohiyatga ega bo'lgan, umumlashma fikrni ifoda etuvchi, ritmik va rifmali bo'lgan xalq ijodining bir turidir. Lingvistik jihatdan maqollar ko'p hollarda so'z birikmasi yoki murossali gap shaklida bo'lib, ular muayyan ijtimoiy, axloqiy va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Maqollardagi ikki qisimli tuzilish fikrning muvozanatli va ta'sirli tarzda ifodalanishiga xizmat qiladi. Bu tuzilishda ko'pincha birinchi qismi shart yoki sabab, ikkinchisi esa natija yoki xulosa rolini bajaradi. Masalan, "Erta turgan el boshlar" maqolida shart va natija munosabati bor. Ayrim maqollarda qarama-qarshilik prinsipi asosida ikki qismi yuzaga keladi. Masalan: "Yomonni do'st tutsang – so'ng pushaymon bo'lasan".

Bunday maqollarda inkor-iqror munosabatlari orqali g'oya ifodalanadi. Bu esa maqolning ta'sirchanligini yanada oshiradi.

Pragmatik jihatdan maqollar gapiruvchi va tinglovchi o'rtasida aloqa o'rnatish, munosabat bildirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ular yordamida gapiruvchi o'z fikrini muqaddam tayyor shaklda, xalq e'tirof etgan formada ifodalaydi. Bu esa uning nutqini ishonchliroq qiladi. Maqollar muloqotdagi munosabatni ham belgilaydi.

Masalan, tanbeh berishda: "Ish qilgan xato qiladi" degan maqol orqali gapiruvchi nafaqat tuzatishni, balki ruhiy qo'llab-quvvatlashni ham maqsad qiladi. Shu tariqa, maqollar muloqotning emosional tarkibini ham ta'minlaydi. Maqollar pragmatik jihatdan dalil sifatida qo'llanilishi mumkin. Ayniqsa, bahslarda yoki tortishuvlarda maqol orqali hukmni asoslash keng targalgan. Bu esa maqollarning logik va ijtimoiy funksiyasini namoyon qiladi.

Semantik tahlil:

Semantik jihatdan maqollar umumlashgan hayotiy haqiqatlarni ifodalaydi. Ular biror aniq voqeaga emas, balki turli hayotiy vaziyatlarga tatbiq etiladigan xulosaga asoslanadi. Masalan, "Birlik bor joyda tiriklik bor" maqoli nafaqat oila, balki jamiyat, jamoa va davlat miqyosidagi hamjihatlikning ahamiyatini ifodalaydi.

Maqollarning semantik xususiyatlaridan biri ko'chma ma'noning ustunligidir. Ko'plab maqollarda ma'no bevosita emas, balki ramziy tarzda ifodalanadi. Masalan:

"Tomchi-tomchi ko'l bo'lar."

"Daryo suv bilan ulug'."

Bu maqollar orqali sabr-toqat, mehnat va izchillik g'oyalari ifodalangan.

Lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda xalq maqollari alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular xalqning milliy tafakkuri, urf-odatlari, qadriyatlari va dunyoqarashini o'zida mujassamlashtirgan til birliklaridir. Har bir maqolning mazmunida muayyan xalqning hayot tarzi, tarixiy tajribasi va ma'naviy merosi aks etadi.

Maqollar xalq madaniyatining til orqali ifodalangan shakli hisoblanadi. Ular nafaqat til boyligini, balki xalqning ma'naviy olami va ijtimoiy munosabatlarini ham namoyon etadi. Shu sababli maqollar lingvokulturologik tadqiqotlarning asosiy obyektlaridan biri sanaladi. O'zbek xalqining milliy qadriyatlari maqollarda aks etishi O'zbek xalq maqollarida oilaparvarlik, kattalarga hurmat, mehnatsevarlik, ilmga intilish, mehmondo'stlik va vatanparvarlik kabi qadriyatlar alohida o'rin egallaydi. Masalan:

"Ota rozi - Xudo rozi."

Ushbu maqolda o'zbek xalqining ota-onaga bo'lgan hurmati va ehtiromi ifodalangan. O'zbek madaniyatida ota-ona roziligini olish eng muhim ma'naviy qadriyatlardan biri hisoblanadi.

Lingvokulturologik tahlil shuni ko'rsatadiki, xalq maqollari milliy madaniyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Ular xalqning urf-odatlari, qadriyatlari, tarixiy tajribasi va dunyoqarashini til vositasida avloddan-avlodga yetkazadi. O'zbek xalq maqollarida mehnatsevarlik, ilmga intilish, oilaparvarlik, mehmondo'stlik va vatanparvarlik kabi milliy qadriyatlar yorqin ifodalangan. Shu bois maqollar nafaqat folklor namunasi, balki xalq madaniyatini o'rganishning muhim lingvokulturologik manbasi ham hisoblanadi.

Xullas maqollar azaldan tarbiya vositasi sifatida xizmat qilib kelgan. Ular yosh avlodni axloqiy jihatdan shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan:

“Kattaga hurmatda bo‘l, kichikka izzatda.”

“Mehnat qilgan – to‘q, dangasa – yo‘q.”

Bu maqollar orqali mehnatsevarlik, hurmat, mas‘uliyat kabi ijtimoiy fazilatlar targ‘ib qilinadi.

Qaysi til, madaniyat bolishidan qatiy nazar maqollar juda chuqur ma‘noga boy hisoblanishiga amin bo‘lamiz. O‘zbek tilshunosligida maqollar ko‘p qirrali lingvistik birlik sifatida o‘rganiladi. Ular til tizimining turli sathlarini qamrab oladi hamda milliy tafakkurning yorqin ifodasidir. Til o‘rganish jarayonida maqollardan foydalanish o‘quvchilarning lisoniy va madaniy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqollarda obrazlilik va badiiy vositalar

Maqollar metafora, metonimiya, taqqoslash, mubolag‘a kabi badiiy tasvir vositalariga boy.

Masalan:

“Til yarasi tig‘ yarasidan og‘ir.”

“Ilm — nur, jaholat — zulmat.”

Bu maqollarda metaforik ifoda vositalari orqali chuqur ma‘no yaratilgan. Obrazlilik maqollarning estetik qiymatini oshirib, tinglovchi yoki o‘quvchiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi.

Xulosa

Xalq maqollari o‘zbek tilining boyligi, ifoda imkoniyatlari va milliy tafakkurini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklardir. Ularning fonetik, leksik-semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari xalq donishmandligining til vositasida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Maqollar til taraqqiyoti, milliy madaniyat va xalq dunyoqarashini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois ularni lingvistik jihatdan tadqiq etish va ilmiy muomalaga keng jalb etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anvarov U. "Lingvistik tadqiqotlarda maqollar", Samarqand, 2016.
2. Suvonqulova X. "O'zbek xalq maqollari". - Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2014. - 152.
3. Yoqubjonova M. "Badiiy matnlarda antitezaning qo'llanilishi".
Andijon: Ozbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2022. -
4. <https://uz.wiktionary.org>
5. <https://maqollar.uz>
6. <https://talimmarkazi.uz>